

פרשת בא אל פרעה

פרק י

(ב) התעללתי. כאדם משנה התולדות להנקם מאחר. דקדק בעבור היות 'התעללתי' מבנין התפעל, שמורה התפעלות.¹ והוא כאדם שאין בטבעו² שיכעוס, כי אם בקושי, וישנה טבעו כדי שינקם מאדם שגמלו רעה. כזה יאמר דרך משל בשם 'ית', שהוא עצם לא יתפעל, אבל נאמר³ מרוב חמס המצריים.

פרק יב

(יט) כמו: למלוך שלמה (מל"א ו, א). >ר"ל⁴ שאינו דבק עם: בחדש השני (שם), רק עם: בשנה הרביעית (שם).

ראיתי הנה לבאר במקומו ספק קדום, סופק מימות⁵ רז"ל חכמי התלמוד בפסוק: ומושב בני ישראל [אשר ישבו במצרים] (שמ' יב, מ), כי לא התבארה כוונתו, עד שהוצרכו הזקנים לתרגם ולהוסיף לתלמי >המלך<:⁶ 'ובשאר ארצות' (מגילה ט ע"א). גם החכם א"ע אשר רדף אחרי פשטי הכתוב⁷ וחפש מטמוניהם וגלה מסתוריהם נמשך אחריהם, כאשר לא נגלה אליו פירוש טוב ממנו. ואמר, כי תחלת חשבון ת"ל שנה, הוא מיום צאת אברהם אבינו מאור כשדים ובא לחרן, וישב שם ה' שנים עם אביו >טרם<⁸ שיצא ללכת ארצה כנען, שהיה אז בן ע'.⁹ וכשנולד יצחק היה בן ק', ואז נשלמו לצאתו מאור כשדים ל'. ומשנולד יצחק עד יציאת מצרים ת' שנה, לקיים גזרת ברית בין הבתרים: כי גר יהיה זרעך [...] >ד' מאות<¹⁰ שנה (בר' טו, ג), כי

¹ כ"י ג מוסיף: מגזרת: עולל למו (איכה א, כב).

² בכ"י ד: דרכו.

³ כ"י ג מוסיף: בו כן.

⁴ כך בכ"י בגד; בכ"י א ליתא.

⁵ בכ"י בד: בימי; בכ"י ג: מימי.

⁶ כך בכ"י בד; בכ"י אג ליתא.

⁷ בכ"י ג: התורה.

⁸ כך בכ"י ד; בכ"י אבג ליתא.

⁹ בכ"י ב: ע"ה שנה.

¹⁰ כך בכ"י בד; בכ"י אג: ת'.

זה <המספר>¹¹ איננו דבוק עם:¹² עבדום וענו אותם (שם), רק עם: כי גר יהיה זרעך (שם), כאשר פירש החכם. וכן האמת, כי לא ישבו במצרים, רק כמנין רד"ו. נמצא שמיום צאת אברהם מאור כשדים עד יציאת מצרים – ת"ל שנה. ואני הצעיר עמדתי משומם¹³ על זה¹⁴ לשתי סבות: הא', שקשה בעיני לומר שספר תורה יהיה חסר, אפילו אות אחת. והכתוב לא ייחס הישיבה, רק בארץ מצרים לבדה, באמרו: אשר ישבו במצרים (שמ' יב, מ), וישיבתם שם לא היתה כי אם ר"י שנה. אם כן, איך נאמר ששיבת שאר ארצות אשר היתה ר"כ¹⁵ שנים נבלעה בישיבת <ארץ>¹⁶ מצרים, ויחס הכל לישיבה <שם>¹⁷ ולא חשש לפרט¹⁸ שאר ארצות? זה תמה גדול, ואין זה דרך הכתוב, אלא בהפך. ועוד, כי הישיבה הנזכרת בזה הפסוק אינה מיוחדת, רק לבני ישראל. ולפי זה הפירוש, יכנס בזה ישיבת האבות במקום¹⁹ שהיו גרים שם. ואחר שהזכרנו הספקות הנופלות עלינו בפירוש זה הפסוק, נאמר בו הנראה לנו.

ונאמר, כי²⁰ 'ישיבה' שם מונח מורה על אחת מתכונות הנחת²¹ האדם והיותו בלתי מתנועע בכללו. ומאשר היושב במקום <אחד>²² שקט ונח ובלתי מתנועע ממקום למקום, הושאל אחר כן לאדם המתמיד לדור²³ בעיר אחת או במדינה זמן מה, יאמר עליו כי הוא יושב שם זה הזמן, באשר אין כוונתו להעתק משם ולהיות נע ונד הזמן

¹¹ כך בכ"י ד; בכ"י אבג ליתא.

¹² כ"י ד מוסיף: טעמו.

¹³ בכ"י בג: משתומם.

¹⁴ כ"י ד מוסיף: הפירוש.

¹⁵ בכ"י ב: כך וכך; בכ"י ג: ר"נ; בכ"י ד ליתא.

¹⁶ כך בכ"י ג; בכ"י אג ליתא.

¹⁷ כך בכ"י ב; בכ"י אג ליתא; בכ"י ד: ההיא.

¹⁸ כ"י ב מוסיף: ישיבת.

¹⁹ בכ"י ד: במקומות.

²⁰ כ"י ד מוסיף: מילת.

²¹ כ"י ד מוסיף: איברי בני.

²² כך בכ"י בד; בכ"י אג ליתא.

²³ בכ"י ג: לגור.

ההוא. אם²⁴ אין כונתו לקבוע שם דירתו, רק שיעמוד שם זמן מה לסבה מה או בדרך מקרה, לא יקרא זה 'יושב' אבל יקרא זה 'מתגורר', כאמרו: הגם אל האלמנה אשר אני מתגורר עמה (מל"א יז, כ). ואחר כן הושאל עוד שם 'ישיבה' לאדם המתעכב וממתין דבר מה זמן מה, מכוון מאתו או מאת²⁵ אחר, אע"פ שאינו דר שם, כאמרו: שבו לכם פה עם החמור (בר' כב, ה), ר"ל תמתינו ותתעכבו; ואנכי אשב עד שובך (שופ' ו, יח), ר"ל אתעכב;²⁶ ותשבו בקדש (דב' א, מו), <ר"ל>²⁷ ונתעכבתם שם. ולפי²⁸ ההשאלה הזאת בא פסוק: ומושב בני ישראל (שמ' יב, מ), ר"ל כי כוונתו לבאר לנו הסבה אשר האריכה גלותם שם, ועמדו העם הרב ההוא מקובצים²⁹ בחלק קטן מן היישוב ולא נתנו לב לעלות משם, לא כלם ולא קצתם, לגור בארץ אשר גרו שם אבותיהם אשר היו משתוקקים אליה לרוב מעלתה הטובה. כי אם נאמר שהסבה היתה שהמצרים לא היו מניחין אותם לעלות בעבור שהיו כובשין אותם לעבדים³⁰ – זה לא התמיד, רק מעת שקם <מלך חדש>³¹ עד זמן הישועה, שהיה פחות ממאה שנה. אם כן, מה הסבה שקודם לכן לא נתנו לב לעלות <כלם, ולא אחד מהם>³², או אם שמו <לב>³³, לא עלה בידם?

ונאמר, כי הסבה היתה גזרת השם אשר נאמר לאברהם בין הבתרים, באמרו: <ידוע תדע>³⁴ כי גר יהיה זרעך (בר' טו, ג). וסבב השם ית' ירידתם על ידו למצרים וישבו שם עד³⁵ שנשלם הקץ

²⁴ בכ"י בד: כי; בכ"י ג חלק מהקטע חסר.

²⁵ בכ"י ד: מאיש.

²⁶ כ"י ג מוסיף: וכן.

²⁷ כך בכ"י אגד; בכ"י א ליתא.

²⁸ בכ"י ד: וכוונתינו לפי.

²⁹ בכ"י ב: והם מקורבים.

³⁰ בכ"י ב: רוצים אותם כעובדים.

³¹ כך בכ"י בג; בכ"י א: המלך. בכ"י ד המשפט חסר.

³² כך בכ"י ג; בכ"י א: ולא אדם אחד; בכ"י בד: לא הם ולא אחד מהם.

³³ כך בכ"י בד; בכ"י א ליתא; בכ"י ג: לב על זה.

³⁴ כך בכ"י בגד; בכ"י א ליתא.

³⁵ בכ"י ב: לעת.

הנגזר³⁶ וקיים בהם: ואחרי כן יצאו ברכוש גדול (שם, יד). ויצאו על ידי אותות ומופתים, כדי לפרסם שמו ויכלתו בעולם, ובפרט לישראל, לקחת אותם לו לעם. כי אם עלו מעצמן יחד, או היו נשמטים אחד אחד או כתות כתות³⁷ לא על ידי נסים ונפלאות, לא נודעה גבורת השם בעולם, ולא קבלו <ישראל>³⁸ התורה. וזהו אמרו:³⁹ ומושב בני ישראל (שמ' יב, מ), <ר"ל כי סבת עכוב בני ישראל אשר נתעכבו>⁴⁰ הזמן שנתעכבו <במצרים>⁴¹, היא גזרת ת"ל שנה⁴² שנגזרה על אברהם ועל זרעו היותו גר בארץ לא <לו>⁴³ הזמן ההוא. ולכן לא היה כח ורשות בידם לצאת משם עד כלות הזמן ההוא והגזרה ההיא, כי אם אף בגזרת בין הבתרים לא נגזר כי אם זמן ארבע מאות <שנה>⁴⁴, גזרת הגלות⁴⁵ החלה מעת יציאת אברהם מאור כשדים במצות השם, באמרו: אשר הוצאתיך מאור כשדים (בר' טו, ז), שהיה ה' שנים קודם צאתו ללכת ארצה כנען כמו שבארנו. אם כן, מתחלת טלטול וגרות אברהם עד יציאת מצרים ת"ל שנה. וזהו אמרו תכף: ויהי מקץ שלשים שנה וארבע מאות שנה יצאו (שמ' יב, מא), ר"ל תכף תום זמן הגזרה לא איחר להושיעם, וקיים מאמרו אשר אמר לאברהם: ואחרי כן יצאו ברכוש גדול (בר' טו, י). ולפי זאת הכוונה בפירוש הפסוק, לא יקשור בזה מספר ת"ל שנה ולא יגביל⁴⁶ זמן <ישיבת>⁴⁷ ישראל במצרים, רק יתן הסבה בזה כמו <שבארנו>⁴⁸. ואין לתמוה מקוצר לשון הפסוק מעט, כי כן דרך לשון הקדש במקומות

³⁶ כ"י ב מוסיף: עליהם.

³⁷ בכ"י בד ליתא.

³⁸ כך בכ"י בד; בכ"י אג ליתא.

³⁹ בכ"י ב: פירוש הפסוק.

⁴⁰ כך בכ"י ד; בכ"י א: שנתעכבו; בכ"י ב: אשר נתעכבו; בכ"י ג: ר"ל.

⁴¹ כך בכ"י ג; בכ"י אבד ליתא.

⁴² בכ"י ג: הוא עד קץ גזרת השב'.

⁴³ כך בכ"י בגד; בכ"י א: להם.

⁴⁴ כך בכ"י בגד; בכ"י א ליתא.

⁴⁵ בכ"י ג: הכתוב.

⁴⁶ בכ"י ב: יגבול.

⁴⁷ כך בכ"י בד; בכ"י אג ליתא.

⁴⁸ כך בכ"י בגד; בכ"י א: שאמרנו.

רבים לחסר מלות שמורות בכחן⁴⁹ או שמות מורות עליהן כונת הענין. אמרו: חמור לחם (שמ"א טז, כ), ר"ל נושא⁵⁰ לחם. ומאכלו בריאה (חבק' א, טז), יחסר 'שה'. כי נפש הוא חובל (דב' כו, ו),⁵¹ <גם: >⁵² כי האדם עץ השדה (שם כ, יט), <יחסר 'חיי' >⁵³ לפי פירוש א"ע (שם). כן הנה יחסר 'קץ' או 'גזרה' לפי כוונתינו.⁵⁴ וזהו אמרו <גם כן: >⁵⁵ ליל שמורים הוא ליי להוציאם מארץ מצרים (שמ' יב, מב), ר"ל שהלילה הזה שמר והמתין השם ית' להוציאם מארץ מצרים כל אותן הדורות שעברו בעמדם בגלות. וזהו אמרו: שמורים לכל בני ישראל לדורותם (שם).

ואחר אשר בארנו זה, נתיר ספק אשר סופק בדברי החכם א"ע במקום הזה, באמרו בפירוש: ויהי בעצם היום הזה (שם, מא) – 'להודיע כי בעבור צעקתם לשם לא יצאו עד שהגיע קצם הנגזר עליהם'. ובפרשת כי תשא אמר, כי היתה במערכת שמים שיעמדו עוד בגלות, 'ובעבור שצעקו אל השם וישבו אליו הושיעם השם' (א"ע, שמ' לג, כא). הנה אלו השתי⁵⁶ גזרות נראות כסותרות⁵⁷ בתחלת העיון. ואנחנו נאמר דעתנו⁵⁸ בהם ונתיר ספקן לפי הנראה לנו, כי אין לומר ששכח הראשונה⁵⁹ כשכתב השנייה, כי זה יהיה פחיתות גדולה, ולא ימנה מכת המחברים והמבארים מי שכן משפטו.⁶⁰

⁴⁹ בכ"י ב: לחוסר מעלות שמורות שבחן; בכ"י ד: נכחן.

⁵⁰ בכ"י בד: טעון.

⁵¹ כ"י א מוסיף: יחסר חיי. כ"י ד מוסיף: יחסר כי חיי נפש.

⁵² כך בכ"י ג; בכ"י אבד ליתא.

⁵³ כך בכ"י ג; בכ"י א ליתא; בכ"י ב: אשר יחסר חיי; בכ"י ד: יחסר חיי האדם.

⁵⁴ כלומר, יש להבין את שמ' יב, מ: וקץ מושב ישראל אשר ישבו במצרים שלשים שנה וארבע מאות שנה.

⁵⁵ כך בכ"י בגד; בכ"י א ליתא.

⁵⁶ בכ"י ב: שתי הסבות.

⁵⁷ כ"י ד מוסיף: זאת אל זאת.

⁵⁸ בכ"י בד: כוונתינו.

⁵⁹ בכ"י ג: המאמר הראשון.

⁶⁰ ראה מו"נ, הקדמה, הסבה הששית לסתירות.

ונאמר, כי דלת⁶¹ כוונת הא"ע תסוב על ציר⁶² אחד בכל ספריו, והוא, כי העינים השפלים מקריהם תלויים בעליונים ונקשרים בהם, <ר"ל>⁶³ במשפטי הכוכבים ומבטיהם. <ואם>⁶⁴ המערכת תורה על כלל או פרט רעה חסר, יבואנו בלי ספק, לבד העם בחר השם לנחלה לו, כי הם שולטים⁶⁵ על המזל להדבק בשם. ואם המזל יורה רעה עליהם, השם יסבב עליהם סבות להצילם מרעתם, לא שהמערכת תשחת, רק על ראש רשעים יחול, כאמרו: כי חלק יי עמו (דב' לב, ט). והיתה כונתו באמרו, 'כי בעבור צעקתם⁶⁶ לא יצאו' (א"ע, שמ' יב, מא), ר"ל שקץ ישועתם היה נגזר מאת השם למען בריתו את אברהם, אף אם היתה במערכת שמים שיעמדו עוד בגלות, ובתנאי שילכו בניו בדרכיו וישבו אל השם⁶⁷ ית', <והוא>⁶⁸ ינצח כח המזל כמו שבארנו. אמנם טרם הגיע הקץ לא הועילה להם תפילתם, <כי מרוב שפלותם ותוקף רוע הוראת המזל עליהם>⁶⁹ כמו שהסכימו פרעה וחכמיו, די להם אם הועילה תשובתם וזכות אבותם <שיצאו בהגיע הקץ ההוא>⁷⁰ ולא יעבדוהו.⁷¹ ונצטרך השם ית' לשנות הטבע ולעשות אותות ומופתים על ידי משה בחירו לנצח כח המזל ולהציל עמו הדבקים בו, ועל הכל בזכות הרועה הנאמן המנהיגם שהיה לו <דבקות>⁷² עצמי בנפרד, והיה שולט על המזל ועל המנהיג ההוא הכולל, ולו משפט תחלה מאת השם, כאמרם: 'מלך נכנס תחלה לדין' (ר"ה ח ע"ב ועוד). היוצא מכלל דברינו בביאור החכם, כי קודם הקץ

⁶¹ בכ"י ד: כי כל.

⁶² בכ"י ב: סוד.

⁶³ כך בכ"י בגד; בכ"י א ליתא.

⁶⁴ כך בכ"י גד; בכ"י א: ומה; בכ"י ב ליתא.

⁶⁵ כ"י ב מוסיף: בעולם.

⁶⁶ בכ"י ב: כונתו שצעקו; כ"י ג מוסיף: ושובם אל הש"י.

⁶⁷ בכ"י בג: אליו.

⁶⁸ כך בכ"י גד; בכ"י אב ליתא.

⁶⁹ כך בכ"י בד; בכ"י אג ליתא.

⁷⁰ כך בכ"י ב; בכ"י אגד ליתא.

⁷¹ בכ"י בד: יעבדוהו.

⁷² כך בכ"י בג; בכ"י א: דבקים.

לא הועילה להם תפלתם,⁷³ כי⁷⁴ נגזר על אברהם ועל זרעו לטוב להם להנחילים העולם שכלו טוב, כי לא ראתה החכמה האלוהית אשר יגיעו לזאת המעלה בזולת זה. ואחר שתכלית כונת צרתם היתה לטוב,⁷⁵ לא נחם ולא בטל גזרתו הצודקת השם ית' שתכליתה טוב נצחי מפני נזק מעט בערך הטוב ההוא. וזהו כונת גזרת⁷⁶ החכם הראשונה. <וכאשר אמר⁷⁷ ואף כי בהגיע הקץ לא יצאו לולי התשובה, כי מערכתם מורה שפלות עליהם, ויהיו תחת המזל לולי שדבקו בשם ונצחו⁷⁸ כח המערכת. >זאת היא כוונת גזרתו הב'.⁷⁹ הרי ישבנו כוונת שתי הגזרות⁸⁰ והתרנו ספקם, והראינו שהם אינן סותרות אבל מסכימות לפי הנראה לנו. ונשוב לפרש דברי החכם א"ע.

פרק יג

(ג) **מבית עבדים. שהיו מעבידין אותם כאלו הם עבדיהם.**⁸¹ תמה אני איך לא דקדק החכם בסמיכות 'בית', כי הפירוש שפירש אינו מספיק לפי הסמיכות. ולי נראה, כי בתי ישראל היו משונים מבתי המצרים בתאר פתחיהם ובשפלותם, שלא היו מניחין אותם המצרים שיהיו בצורות כבתי בני חורין, כדי שיוודע לכל שעבד שוכן שם, כמו שהוא נימוס היום בארץ ישמעאל מבתי הנצרים הדרים בארצם.⁸² וזה סמיכות 'בית עבדים' בכל התורה.

⁷³ בכ"י בד: תשובתם.

⁷⁴ כ"י בד מוסיפים: כן.

⁷⁵ כ"י ג מוסיף: להם.

⁷⁶ בכ"י ב ליתא.

⁷⁷ כך בכ"י ג; בכ"י אבד ליתא.

⁷⁸ בכ"י ד: ונצח

⁷⁹ כך בכ"י גד; בכ"י א: זהו כונתו השנית; בכ"י ב: זאת היא כוונת השניה.

⁸⁰ בכ"י ב: הנה ישבנו שתי הכוונות. בכ"י ג: הנה כוונות ב' הגזרות שוות; בכ"י ד:

הרי ישבנו שתי גזרות.

⁸¹ בכ"י ב: מעבידים אותם שלא ברצונם; בכ"י ד: מעבידים שלא ברצונם.

⁸² בכ"י ג: בתוכם.